

SOIPOV Begzod

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

tadqiqotchisi, siyosiy fanlar

bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Din ishlari bo'yicha qo'mita boshqarma boshlig'i

O'ZBEKISTONDA DINLARARO MUNOSABATLARNI TARTIBGA SOLISH VA RIVOJLANTIRISHDA DINIY SOHADAGI DAVLAT SIYOSATI KONSEPSIYASINING O'RNI

РОЛЬ КОНЦЕПЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ В РЕЛИГИОЗНОЙ СФЕРЕ В РЕГУЛИРОВАНИИ И РАЗВИТИИ МЕЖКОНФЕССИОНАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В УЗБЕКИСТАНЕ

THE ROLE OF THE CONCEPT OF STATE POLICY IN THE RELIGIOUS SPHERE IN REGULATING AND DEVELOPING INTERFAITH RELATIONS IN UZBEKISTAN

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasining 2025-yil 25-fevralda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasida fuqarolarning vijdon erkinligini ta'minlash va diniy sohadagi davlat siyosati konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Qonuni (O'RQ-1037-son) tahlil qilinadi. Mazkur hujjat diniy erkinlik va davlat nazorati o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash, shuningdek, konfessiyalararo totuvlikni mustahkamlashga qaratilgan. Maqolada qonunning asosiy qoidalari, uning amaliy ahamiyati va tamlakatda diniy siyosatning shakllanishidagi roli ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Davlat siyosati, diniy soha, konfessiyalararo munosabatlar, vijdon erkinligi, O'RQ-1037-sonli qonun, diniy bag'rikenglik, ijtimoiy totuvlik.

Аннотация: В данной статье анализируется Закон Республики Узбекистан «О обеспечении свободы совести и утверждении Концепции государственной политики в религиозной сфере» (№ O'RQ-1037), принятый 25 февраля 2025 года. Данный документ направлен на обеспечение баланса между религиозной свободой и государственным контролем, а также на укрепление межконфессионального согласия. В статье рассматриваются основные

положения закона, его практическое значение и роль в формировании религиозной политики в стране.

Ключевые слова: государственная политика, религиозная сфера, межконфессиональные отношения, свобода совести, Закон № O'RQ-1037, религиозная терпимость, социальная гармония.

Abstract: This article analyzes the Law of the Republic of Uzbekistan "On Ensuring Freedom of Conscience and Approving the Concept of State Policy in the Religious Sphere" (No. O'RQ-1037), adopted on February 25, 2025. This document aims to ensure a balance between religious freedom and state control, as well as to strengthen interfaith harmony. The article examines the main provisions of the law, its practical significance, and its role in shaping religious policy in the country.

Keywords: State policy, religious sphere, interfaith relations, freedom of conscience, Law No. O'RQ-1037, religious tolerance, social harmony.

KIRISH

Diniy sohadagi davlat siyosati tushunchasi O'zbekistonda konfessiyalararo munosabatlarni tartibga solish va rivojlantirishda tayanch vazifasini o'taydi. Davlatning xilma-xil diniy tarkibini inobatga olgan holda, turli e'tiqod vakillari o'rtasida totuvlik va o'zaro hurmatni ta'minlash ijtimoiy barqarorlik va milliy birlikni saqlash uchun zarurdir. O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston Respublikasida fuqarolarning vijdon erkinligini ta'minlash va diniy sohadagi davlat siyosati konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Qonunining (O'RQ-1037-son) qabul qilinishi hukumatning diniy bag'rikenglikni targ'ib qilish, fuqarolarning huquqlarini himoya qilish borasidagi intilishlarini aks ettiradi. Ushbu maqolada ushbu huquqiy asosning konfessiyalararo muloqotni mustahkamlash, diniy erkinlik va milliy xavfsizlik o'rtasidagi muvozanatni saqlashdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqot O'zbekiston siyosatining diniy xilma-xillikni boshqarish, diniy jamoalarning huquqiy himoyasini ta'minlash va konfessiyalararo hamkorlikni mustahkamlashdagi samaradorligini o'rganishga qaratilgan.

ASOSIY QISM

O'zbekistonning diniy va konfessiyalararo munosabatlarni tartibga solish yondashuvi 1991-yilda mustaqillikka erishgandan buyon sezilarli darajada rivojlandi. 1991-yil 14-iyunda

qabul qilingan “Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risida”gi qonun sobiq sovet ateizm tizimidan ko‘p konfessiyali jamiyatga o‘tish jarayonini aks ettirib, dunyoviy davlatning diniy jamoalar bilan o‘zaro munosabatlariga asos soldi. 1992-yilda qabul qilingan Konstitutsiya esa vijdon erkinligini kafolatlab hamda diniy e‘tiqodlarni majburan singdirishni taqiqladi. Biroq 1990-yillarda Markaziy Osiyoda radikal va ekstremistik guruhlarining paydo bo‘lishi yanada qat’iyroq huquqiy choralarni talab qildi. 1998-yil 1-mayda qabul qilingan tahrir qilingan qonun ushbu tahdidlarga javoban diniy tashkilotlarga qo‘yiladigan talablarni kuchaytirgan holda davlatning dunyoviylik va diniy bag‘rikenglik tamoyillariga sodiqligini yana bir bor tasdiqladi.

2000-yillarda global terrorizm kuchayishi O‘zbekistonga ham ta’sir ko‘rsatdi va vijdon erkinligini ekstremistik mafkuralardan himoya qilish maqsadida qo‘shimcha choralar ko‘rilishiga sabab bo‘ldi. 2017-yildan boshlab islohotlarga yo‘naltirilgan siyosat doirasida O‘zbekiston diniy masalalarda yanada faol va inklyuziv yondashuvga o‘tdi. 2018-yilda Xalqaro islom akademiyasining tashkil etilishi va diniy ziyoratgohlarning tiklanishi davlatning dunyoviy boshqaruvini diniy qadriyatlarni hurmat qilish bilan uyg‘unlashtirishga qaratilgan yangi yondashuvini aks ettiradi. 2021-yil 5-iyulda qabul qilingan yangi tahrirdagi “Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni ushbu yondashuvni yanada rivojlantirib, cheklovlarni yumshatdi va konfessiyalararo muloqotni rag‘batlantirdi. 7 bob va 41 moddadan iborat “O‘zbekiston Respublikasida fuqarolarning vijdon erkinligini ta’minlash va diniy sohadagi davlat siyosati konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Qonun Qonunchilik palatasi tomonidan 2025-yil 11-fevralda qabul qilingan, Senat tomonidan 2025-yil 20-fevralda ma’qullangan O‘RQ-1037-son Qonun ushbu yo‘nalishning davomi sifatida tarixiy tajribalar, milliy qadriyatlar va umuminsoniy huquq tamoyillarini o‘zida mujassam etgan kompleks davlat siyosatini huquqiy asos sifatida mustahkamlaydi.

Mazkur Konsepsiya O‘zbekistonning diniy siyosatini shakllantiruvchi asosiy tamoyillarni – demokratiya, dunyoviylik, tenglik, ijtimoiy adolat va hamjihatlikni belgilaydi. Uning asosiy maqsadi jamoat manfaatlari va shaxsning vijdon erkinligini uyg‘unlashtirishdan iborat bo‘lib, diniy xilma-xillik

jamiyatni bo‘lish emas, balki birlashtirishga xizmat qilishini ta’minlashdir. Konsepsiya konstitutsiyaviy vijdon erkinligi huquqini belgilab, davlatning dunyoviy tizimdagi rolini aniq bayon etadi. Bu O‘zbekistondagi 16 diniy konfessiyaga tegishli bo‘lgan 2300 dan ortiq ro‘yxatga olingan diniy tashkilotlarning boshqaruv tizimini shakllantirish uchun yo‘l xaritasi vazifasini bajaradi.

Konsepsiyaning markaziy g‘oyalaridan biri shundaki, diniy qadriyatlar madaniy o‘ziga xoslikni, axloqiy me’yorlarni va ijtimoiy birdamlikni mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu nuqtai nazar ko‘p konfessiyali davlatda juda muhim, chunki islom ustuvor din bo‘lsa-da, xristianlik, yahudiylik va boshqa diniy an’analar ham mavjud. Konsepsiyaning konfessiyalararo hamjihatlikka urg‘u berishi O‘zbekistonning diniy bag‘rikenglikka asoslangan tarixiy merosi bilan uyg‘un keladi. O‘tmishda turli diniy jamoalar tinch-totuv yashagan va bu an’ana hozirgi davlat siyosatida ham davom etmoqda. Din ishlari bo‘yicha qo‘mita kabi mexanizmlarning institutsional asosda joriy etilishi orqali davlat turli diniy konfessiyalar o‘rtasidagi muloqotni rag‘batlantirib, ozchilik guruhlarining diniy siyosat shakllanishida ishtirok etishini ta’minlamoqda.

Konsepsiyaning amaliy tatbiqi bir qator ustuvor yo‘nalishlarda yaqqol namoyon bo‘lmoqda. Bularga ta’lim, madaniy merosni asrash, ziyoratni qo‘llab-quvvatlash va ijtimoiy rehabilitatsiyani misol qilish mumkin. Diniy ta’limni rivojlantirish, jumladan, Xalqaro islom akademiyasi va maxsus madrasalarning tashkil etilishi dunyoviy va diniy bilimlarni integratsiya qilishga bo‘lgan intilishni aks ettiradi. Bugungi kunda O‘zbekistonda 4 ta oliy islom ta’lim muassasasi, 10 ta o‘rta maxsus islom ta’lim muassasasi, shu jumladan 2 ta ayollar madrasasi, shuningdek pravoslav va protestant seminariyalari faoliyat ko‘rsatmoqda. Ushbu ikki yoqlama yondashuv nafaqat diniy yetakchilarni tayyorlashga, balki mo‘tadil diniy talqinlarni ilgari surish orqali ekstremistik g‘oyalarga qarshi kurashishga xizmat qiladi. Davlat tomonidan masjidlar, cherkovlar va boshqa muqaddas maskanlarni tiklashga va rekonstruksiya qilishga yo‘naltirilgan sarmoyalar turli jamoalar orasida umumiy o‘ziga xoslik hissinini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Ziyorat turizmi ham muhim mexanizmlardan biri hisoblanadi. Haj kvotasining uch baravar oshirilishi va Umra cheklovlarining olib tashlanishi

natijasida qariyb 800 ming musulmon ziyoratni amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'ldi, shuningdek, 10 mingdan ortiq boshqa din vakillari ham xorijdagi muqaddas diniy maskanlarga tashrif buyurdi. Ushbu tashabbuslar barcha konfessiyalar uchun teng imkoniyatlar yaratilayotganini namoyish etib, davlatning betarafligini mustahkamlaydi. Bundan tashqari taqiqlangan tashkilotlarning tavba qilgan a'zolari uchun har yili amnistiya e'lon qilinishi va "Mehr" operatsiyalari doirasida mojaroli hududlardan fuqarolarni vatanga qaytarish choralari jazolashdan ko'ra reabilitatsiyaga yo'naltirilgan yondashuvni ko'rsatadi. 2019-2021-yillarda "Mehr" insonparvarlik operatsiyalari doirasida mamlakatimizning 531 nafar fuqarosi Yaqin Sharqdagi harbiy-mojaroli hududlardan O'zbekistonga qaytarildi. Ushbu sa'y-harakatlar insonlarni diniy bag'rikeng va dunyoviy jamiyatga qayta integratsiya qilishga qaratilgan [4].

Konsepsiya konfessiyalararo munosabatlarga ham sezilarli ta'sir ko'rsatib, tinch hamkorlik uchun tizimli asos yaratdi. Din ishlari bo'yicha qo'mita bu ta'sirning yorqin namunasi bo'lib, konfessiyalar o'rtasida o'zaro hurmatni mustahkamlovchi muloqot platformasi vazifasini bajarmoqda. Davlat tomonidan 130 dan ortiq etnik guruh vakillarini qamrab olgan ko'p tilli ta'lim, ommaviy axborot vositalari va madaniy markazlarni qo'llab-quvvatlash ham ushbu jarayonni kuchaytiradi. Buning natijasida O'zbekistonda islom, xristianlik, yahudiylilik va boshqa diniy an'ana vakillari diniy bayramlarni erkin nishonlashlari va ibodatlarini hech qanday to'siqlarsiz ado etishlari mumkin. Bunga 2300 dan ortiq rasmiy ro'yxatdan o'tgan diniy tashkilotlarning faoliyati yaqqol misol bo'la oladi. Shuningdek, davlatimiz tomonidan 7 tilda ta'lim olish imkoniyati yaratilganligi, 12 tilda teleradiodasturlar e'firlga uzatilayotganligi, 14 tilda gazeta va jurnallar chop etilayotganligi, 155 ta milliy madaniy markaz erkin faoliyat yuritayotganligi millatlararo totuvlik, dinlararo bag'rikenglik va hamjihatlik muhitining amaldagi yaqqol namunasi hisoblanadi [5].

Xalqaro miqyosda O'zbekistonning diniy islohotlari yuksak darajada e'tirof etilib, 2018-yilda BMT tomonidan qabul qilingan "Ma'rifat va diniy bag'rikenglik" rezolyutsiyasida o'z ifodasini topdi. Ushbu global e'tirof Konsepsiyaning O'zbekistonni diniy plyuralizmni qo'llab-quvvatlovchi dunyoviy boshqaruv modeli sifatida namoyon qilishdagi

muvaffaqiyatini namoyon etadi [6]. Ichki siyosatda esa Konsepsiya davlat va din o'rtasidagi chegaralarni aniq belgilab, radikallashuv yoki ijtimoiy kelishmovchiliklar xavfini kamaytirishga xizmat qildi.

Davlat organlari, diniy tashkilotlar va fuqarolik jamiyati institutlari o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash konfessiyalararo totuvlik va diniy bag'rikenglikni yanada rivojlantirishga xizmat qiladi. Ushbu uch tomonlama hamkorlik har bir sektorning kuchli tomonlaridan samarali foydalanish imkonini beradi: davlat huquqiy va ma'muriy qo'llab-quvvatlashni ta'minlaydi, diniy tashkilotlar ma'naviy va jamoaviy yetakchilikni amalga oshiradi, fuqarolik jamiyati esa jamiyatdagi ehtiyojlar va manfaatlarni ifodalash hamda targ'ib qilishda faol ishtirok etadi. Ziyorat turizmining, diniy marosim va urf-odatlarining xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan e'tibor ushbu hamkorlikning amaliy qo'llanilishiga misol bo'la oladi. Masalan, davlat muqaddas qadamjolarini muhofaza qilish va diniy bayramlarni xavfsiz tashkil etish borasida muhim rol o'ynaydi.

Bundan tashqari, diniy ta'lim muassasalarida dunyoviy qadriyatlarni singdirishga qaratilgan ta'lim siyosati diniy kontekstda zamonaviy yondashuv sifatida namoyon bo'ladi. O'zbekiston diniy ta'lim muassasalari o'quv dasturlariga milliy qonunchilik va dunyoviy davlat asoslari bo'yicha bilimlarni integratsiya qilish orqali diniy yetakchilarning huquqiy muhitda faoliyat yuritishiga yo'l ochadi. Ushbu ikki tomonlama ta'lim strategiyasi nafaqat diniy tashkilotlarni mustahkamlaydi, balki ularning faoliyatini milliy ustuvor yo'nalishlarga moslashtirishga yordam beradi. Bu esa radikallashuv xavfini kamaytirish va konfessiyalararo muloqotni rivojlantirishga xizmat qiladi.

O'zbekiston diniy siyosatining ikkinchi ustuni uning boy diniy va madaniy merosini asrab-avaylashga qaratilgan bo'lib, bu meros asrlar davomida islomiy ilm-fan va buyuk allomalarning hissasi bilan shakllangan. Imom al-Buxoriy, Imom at-Termiziy va Imom Moturidiy kabi ulug' mutafakkirlarning ilmiy yutuqlari O'zbekistonning diniy-madaniy merosining ajralmas qismi hisoblanadi. Ushbu meros bo'yicha fundamental va amaliy tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlash ikki maqsadga xizmat qiladi: milliy o'zlikni mustahkamlash va O'zbekistonni

islom sivilizatsiyasiga global darajada hissa qo'shuvchi davlat sifatida tanitish. Davlat oliy ta'lim muassasalarida diniy tadqiqotlar bo'yicha mutaxassislarini tayyorlash va qayta tayyorlash tizimli ravishda olib boriladi. Bu esa ushbu merosni zamonaviy kontekstda sharhlashga qodir malakali olimlarning barqaror yetkazib berilishini ta'minlaydi. Xalqaro hamkorlik asosida tashkil etilayotgan ilmiy va ta'limiy tadbirlar esa O'zbekistonning sa'y-harakatlariga global ahamiyat bag'ishlaydi. Ushbu tashabbuslar diniy sohadagi dolzarb masalalar, an'ana va zamonaviylik o'zaro aloqasi yoki diniyning ekstremizmga qarshi kurashdagi roli bo'yicha fikr almashish imkoniyatini yaratadi.

Radikallashuv, ekstremizm va terrorizmga qarshi tadqiqot loyihalarini qo'llab-quvvatlash orqali davlat ilmiy izlanishlarni xavfsizlik maqsadlari bilan uyg'unlashtiradi va intellektual izlanishlar hamda amaliy boshqaruv o'rtasida sinergiya yaratadi. Sotsiologik tadqiqotlar va jamoatchilik fikri so'rovlarini tizimli tashkil etish yana bir muhim mexanizm hisoblanadi. Ushbu vositalar siyosat ishlab chiquvchilarga jamiyatning diniy va ijtimoiy jarayonlarga munosabatini tahlil qilish imkoniyatini beradi va konfessiyalararo siyosatning samaradorligini baholashda ma'lumotlarga asoslangan yondashuvni ta'minlaydi. Masalan, diniy bag'rikenglik haqidagi jamoatchilik tasavvurlarini tushunish muayyan kelishmovchiliklarni hal qilishga qaratilgan aniq chora-tadbirlarni ishlab chiqishda muhim rol o'ynaydi. Bu esa davlat siyosatining jamiyat ehtiyojlariga mos va samarali bo'lishini ta'minlaydi.

O'zbekistonning diniy siyosatining uchinchi yo'nalishi diniy radikallashuv, ekstremizm va terrorizm xavflariga qarshi kurashishga qaratilgan bo'lib, bu tahdidlar nafaqat shaxsiy erkinliklarga, balki jamiyat barqarorligiga ham putur yetkazadi. Diniy ustunlikni targ'ib qilish yoki huquqiy normalarni inkor etuvchi talqinlarning oldini olish davlatning dunyoviy tamoyillariga asoslangan faol choralaridan biridir [7]. Bu yondashuv radikal mafkuralarning tarqalishiga samarali qarshi turish uchun davlat organlari, fuqarolik jamiyati va diniy tashkilotlar o'rtasidagi mustahkam hamkorlikni talab qiladi. Ushbu jarayonda diniy yetakchilarning ishtiroki ayniqsa muhim bo'lib, ularning ma'naviy obro'-e'tibori ayniqsa yoshlarni ekstremistik

g'oyalardan qaytarishga yordam beradi. Radikal harakatlar ta'siriga tushgan shaxslarni ijtimoiy moslashtirish – bu jazolashdan ko'ra reabilitatsiyani ustuvor qo'yuvchi ilg'or strategiyadir. Bunday shaxslarni jamiyatga qaytarish orqali O'zbekiston radikallashuvning asl sabablarini bartaraf etishga intiladi. Bu yondashuv faqat jazoga asoslangan choralar bilan cheklanmasdan, diniyning insonparvarlik mohiyatini ilgari surishga qaratilgan zamonaviy strategiyalarga uyg'un keladi. Ommaviy axborot vositalari va fuqarolik jamiyati bilan hamkorlikda olib boriladigan targ'ibot ishlari esa jamiyatda dinning davlat hayotidagi rolini to'g'ri talqin qilishga yordam beradi. Dindan noto'g'ri foydalanishga qarshi huquqiy choralar, jumladan, internetda diniy murosasizlik yoki ekstremistik kontentni tarqatishga qarshi cheklovlar davlatning raqamli davrga moslashishining bir ko'rinishidir. Vijdon erkinligi qonunlariga rioya etilishini buzish holatlariga nisbatan tezkor va adolatli huquqiy choralar qo'llash esa adolat tizimiga bo'lgan jamoatchilik ishonchini mustahkamlashga xizmat qiladi. Shuningdek, diniy ekstremizmning ilk bosqichlarida oldini olishga qaratilgan profilaktik tadbirlar davlatning dunyoviy va ko'p konfessiyali tamoyillarini saqlash yo'lidagi hushyorligini yana bir bor tasdiqlaydi.

XULOSA

Diniy konsepsiyaning konfessiyalararo munosabatlarni tartibga solish va rivojlantirishdagi roli O'zbekiston diniy siyosatini muhim bosqichga olib chiqadi. Mavjud yutuqlarni saqlab qolish uchun davlat yoshlar orasida onlayn radikallashuvga qarshi kurashish maqsadida raqamli savodxonlikni oshirish va media nazoratini kuchaytirishi zarur. Diniy ishlar bo'yicha qo'mitani mahalliy vakillarni o'z ichiga olgan holda kengaytirish konfessiyalararo muloqotni yanada demokratlashtirishi va milliy siyosat shakllanishida mahalliy ovozlarni e'tiborga olinishi uchun imkon yaratishi mumkin. Dunyoviy ta'lim dasturlariga konfessiyalararo tarbiyani integratsiya qilish Konsepsiyaning tamoyillarini avlodlar davomida mustahkamlashga yordam beradi.

Sobiq ekstremistlarni reabilitatsiya qilish ham doimiy e'tibor talab qiladi. Repatriatsiya tashabbuslari tahsinga loyiq bo'lsa-da, qayta jinoyatchilikning oldini olish uchun uzoq muddatli monitoring va qo'llab-quvvatlash tizimlarini

shakllantirish muhimdir. 2018-yilda qabul qilingan BMT rezolyutsiyasi kabi xalqaro hamkorlik tashabbuslari ushbu transmilliy muammolarni hal etish uchun zarur resurslar va tajriba taqdim etishi mumkin.

Fuqarolarning vijdon erkinligini ta'minlash va diniy sohadagi davlat siyosati Konsepsiyasi O'zbekistonning muvozanatli va inklyuziv jamiyat sari yo'nalishida muhim qadamdir. Ushbu Konsepsiya davlatning dunyoviy tizimdagi rolini aniq belgilab, konfessiyalararo munosabatlarni tartibga solishda aniqlik va maqsadlilikni ta'minlaydi. Uning mexanizmlari ta'lim va ziyoratlarni qo'llab-quvvatlashdan tortib, madaniy merosni asrab-avaylash va reabilitatsiyaga qadar diniy siyosatda kompleks yondashuvni namoyon etadi. Radikallashuv va zamonaviylikka moslashish kabi muammolar davom etsa-da, Konsepsiyaning oldindan ko'rilgan choralari ularni hal qilish uchun mustahkam poydevor yaratadi. O'zbekiston demokratik va dunyoviy davlat sifatida rivojlanishda davom etar ekan, ushbu Konsepsiya uning konfessiyalararo munosabatlarni rivojlantirishga qaratilgan sa'y-harakatlarining asosiy tayanchi bo'lib qoladi hamda murakkab global sharoitda barqarorlik va birlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasida fuqarolarning vijdon erkinligini ta'minlash va diniy sohadagi davlat siyosati konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida, O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 25.02.2025 yildagi O'RQ-1037-son <https://lex.uz/docs/-7404923>
2. "Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga o'zgartishlar va qo'shimchalar kiritish haqida, O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 01.05.1998 yildagi 618-I-son <http://lex.uz/docs/-65108>
3. Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida, O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 05.07.2021 yildagi O'RQ-699-son <https://lex.uz/docs/-5491534>
4. "Mehr" operatsiyalari doirasida qancha o'zbekistonlik Yaqin Sharq va Afg'onistondan qaytarilgani ma'lum qilindi — Uzbekistan News | <https://daryo.uz/2021/05/03/mehr-operatsiyalari-doirasida-qancha-ozbekistonlik-yaqin-sharq-va-afgonistondan-qaytarilgani-malum-qilindi>
5. Ўзбекистон Республикасида фуқароларнинг виждон эркинлигини таъминлаш ва диний соҳадаги давлат сиёсати концепциясини

tasdiqlash tўғрисида қонун лойиҳаси. Олий Мажлис Қонунчилик палатаси <https://parliament.gov.uz/regulation/35>

6. Рахимов М. БМТнинг "Маърифат ва диний бағрикенглик" резолюциясининг моҳияти ва аҳамияти, 11.12.2021, <https://isrs.uz/uz/smti-ekspertlari-sharhlari/bmtning-marifat-va-diniy-bagrikenglik-rezoluciasining-moiati-va-aamiati>
7. Ғойибназаров Ш. Халқаро терроризм: илдизи, омиллари ва манбалари. Тўлдирилган иккинчи нашр. Т.: "Ўзбекистон", 2013.
8. O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi faoliyatini tashkil etish va qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 22.06.2018 yildagi 466-son <https://lex.uz/docs/-3791929>
9. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Toshkent: O'zbekiston, 1992.
10. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. Diniy konfessiyalar va jamoat tashkilotlari statistikasi. Toshkent, 2024.
11. BMT Bosh Assambleyasi. "Ma'rifat va diniy bag'rikenglik" rezolyutsiyasi. 2018-yil.
12. Xalqaro ilmiy konferensiya materiallari. "Markaziy Osiyoda din va jamiyat: tarixiy va zamonaviy yondashuvlar". Toshkent, 2023.